

Ç1. Aleksandr Samoylovich: Türk dillerin sınıflandırılması: Bazı eklemeler¹**Mariana BUDU²****Öz**

Bu makale Aleksandr Samoylovich'in 1922 yılında Sankt-Peterburg'da *Yaşayan Doğu Dilleri Fakültesi* dergisinde yayımladığı "Некоторые дополнения к классификации турецких языков" (s.1-14) adlı makalesinin Türkçeye çevirisidir. Aleksandr Samoylovich'in Türk dillerin sınıflandırılması: Bazı eklemeler makalesinin başka tercüme de bulunmaktadır.

I

F. E. Korş³'un "Bir dilin birden fazla sınıflandırması varsa, hiç biri bir işe yaramayacaktır." sözü doğru kabul edilirse, kendisine ait sınıflandırmasını da o hâlde çöpe atmamız gerekecektir. Bundan dolayı, Korş'un bu sözüne itibar edilmemesi gerektiği düşüncesindeyiz. Korş'un "Türk boylarının, yani Türk dillerin sınıflandırılması" çalışması, içinde bulunduğumuz zamanın son çalışması olarak kabul edilmektedir. Fakat onu tam boyutlu bir çalışma olarak kabul etmek de doğru değildir. Çünkü Türk dillerinin sınıflandırılmasını oluşturmak için gerekli şartlara tam olarak sahip değiliz. Hatta 60 yıl önce N. İ. İlminskiy'nin⁴ de belirttiği gibi, Türk dillerinin sınıflandırılmasının bu kadar kolay olmasını, mantığım kabul etmezdi.

Türk dillerini sınıflandırma denemeleri, genellikle başarı ile sonuçlanmaktadır. Fakat burada belirtmemiz gereken önemli bir nokta vardır ki Türk dillerinin tarihi gelişimi oluşturulmadan, başarılı bir sınıflandırmadan bahsetmek mümkün değildir. Ayrıca Alman asıllı Rus Türkolog V. V. Radloff'un içinde bulunduğumuz zamanın güncel ve düzeltilmiş çalışmasını da burada zikretmemiz gerekmektedir.⁵

Radloff ve Korş'un hâlihazırda Türk dillerinin sınıflandırılması⁶ çalışmalarının olması, yeni bir sınıflandırma yapılmasını gerektirmemektedir. Ancak, Türk dillerinin üzerine yapılan yeni çalışmalar ve yeni bilgiler ortaya çıktıkça Radloff ve Korş'un sınıflandırmalarındaki eksiklikler veya yanlışları gidermek için yeni güncellemelerin yapılması zorunlu hale gelmektedir. Bu, sadece bir temenni değil, aynı zamanda gerekliliktir.

1 Bu makalenin özeti, Rusya Bilimler Akademisi Antropoloji ve Etnografya Müzesinde Radloff anısına düzenlenen seminerde sunulmuştur.

2 Dr. Öğr. Gör., İstanbul Üniversitesi, Slav Dilleri ve Edebiyatları, Leh Dili ve Edebiyatı (İstanbul, Türkiye), mariana.budu@istanbul.edu.tr, ORCID ID: 0000-0001-9000-4029 [Çeviri, Makale kayıt tarihi: 21.05.2021-kabul tarihi: 20.06.2021; DOI: 10.29000/rumelide.xxxx]

3 F. E. Korş, "Türk Boylarının Dillerinin Sınıflandırılması", Etnografya Dergisi, Moskova 1910, s. 84-85. Sonradan, Korş tarafından bu sınıflandırmada bazı düzeltmeler yapılmıştır, fakat güncel hâliyle hiç yayımlanmamıştır.

4 N. İ. İlminskiy, Türk-Tatar Diline Giriş, Kazan 1862, s. 21.

5 V. V. Radloff, Phonetik der Nördlichen Türksprachen, Leipzig 1882, s. 280-291.

6 Ayrıca bkz., A. Vambéry, Das Türkenvolk, Leipzig 1885, s. 85-86; L. Kaan, Introduction a l'histoire de l'Asie, Paris 1896, s. 34-35; N. F. Katanov, "Kazan Üniversitesinde Bulunan El Yazmaları", 1894; ve eski sınıflandırmaları kullanan İ. N. Berezin, *Recherches sur les Dialectes Musulmans. I. Systeme des Dialectes Turcs*, Kazan 1848. Bununla birlikte bkz., N. A. Aristov, "Türk Boyların Etnik Yapıları Üzerine Bazı Notlar", *Jivaya Starina Dergisi*, 1896, 3(4), s. 445-456; V. V. Bartold'un Batı-Doğu bölümündeki incelemelerine bkz., C. XI, s. 341.

Rahmetli N. F. Katanov'un birden çok örnek içeren değerli doktora çalışması, Radloff'un Yakut dili üzerine yaptığı çalışmaları gibi çalışmalar ve buna benzer araştırmalar⁷, bu konu üzerine yapılan incelemeleri kolaylaştırmaktadır.

II

Türk dilleri üzerine yapılan bazı çalışmaların değeri -büyük bir önem taşımaya da- sınıflandırmalarda kullanılan terminoloji karışıklığına yol açmamak için onların da gözden geçirilmesi gerekmektedir.

Dil aileleri ve şiveleri sınıflandırılırken bazen *güney*, *kuzey* gibi terimlerin kullanıldığı görülmektedir. Fakat bu gibi terimlerin kullanılması, önemli sıkıntıların ortaya çıkmasına yol açmaktadır. Bununla beraber bu veya şu sebepten dolayı, dil ailelerinin "tarih öncesi" dönemleri incelenmeden, *eski*, *orta* ve *yeni* gibi kullanılan dil terimleri de kabul edilmemelidir.

Türk dilleri ve şivelerini sınıflandırırken, Türk halklarının oluşumunda ve yerleşiminde devrim yaratan halklara göre tarihi katmanları adlandırmak mümkündür: Hunlar öncesi dönem, Moğollar öncesi veya sonrası dönem gibi. Türk dillerinin ve şivelerinin gruplandırılmaları ise diğer dillerde yapıldığı gibi, eğer durumlar buna müsaade ediyorsa, dil özelliklerine göre sınıflandırılabilir. Örneğin, gruplara göre *Türkmen grubu*, *ol- grubu*, *Güneybatı grubu* şeklinde ayrılabilir. Tam veya bitmiş bir sınıflandırma ve gruplandırma çalışması, ancak bu şekilde mantıklı ve doğru elde edilebilir gibi görünmektedir.

Bu çalışmadaki amaç, Türk dilleri üzerine yeni bir sınıflandırma yapmak değil, var olan çalışmaların eksiklerini gidermek ve onlara ilavelerde bulunmaktır.

III

Korş, Türk dillerini sınıflandırırken, konuyu fonetik ve morfolojik unsurlar bakımından incelemiştir. Böylece, üç grup elde etmiştir:

I. Kuzey Grubu:

1. "g" ünsüzünün kelime sonunda "y" ünsüzü ile karşılaşması: tag = tay "dağ".
2. Şimdiki zaman eki "a" ünlüsünün, "tur-" yardımcı fiili ile birlikte ifade edilmesi *gele-turur-men* "geliyorum".

II. Doğu Grubu:

1. Kelime sonunda "g" ünsüzünün korunması,
2. Şimdiki zaman kipinin "-r" ile ifade edilmesi *kelür men* "geliyorum".

III. Batı Grubu:

1. "g" ünsüzünün ünsüzden sonra düşmesi *kalgan = kalan* gibi,
2. Şimdiki zaman kipinin doğu grubunda olduğu gibi "-r" eki ile ifade edilmesidir.

Korş'un sınıflandırmasında bu üç grup dışında, *karmaşık grubu* altında bir dördüncü grup mevcuttur. Bu grup da iki bölüm altında incelenmiştir.

7 N. F. Katanov, *Opıt İssledovaniya Uryanhayskago Yazıka s Ukazaniyem Glavneyşih Rodstvennih Otnoşeniy ego k Drugim Yazıkam Tyurskago Kornya*, Kazan 1903; V. V. Radloff, "Die Jakutische Sprache in ihrem Verhältnisse zu den Türksprachen", *L'Academie Imperiale des Sciences de St. Petersburg*, T. VIII, No: 7, St. Petersburg 1908; K. Foy, "Azerbaigianische Studien mit einer Charakteristik des Südtürkischen", *Mittheilungen Berlinskoy Seminariy Vastoçnih Yazıkov*, T. VI, (2), 1903.

IV

Sınıflandırmanın yöntemi, ilkeleri ve verilen örnekler farklı olmasına rağmen Korş'un *Batı grubu* ve Radloff'un *Güney grubu* birbiriyle tamamen örtüşmektedir. Bu grup, yeniden nasıl adlandırılırsa adlandırılırsın, içerik değişmeyecektir ve gelecekte yapılacak çalışmalar sadece bazı ayrıntılarla zenginleşecektir. Bu grupta Türkmen, Azerî, Osmanlı (Eski Anadolu Türkçesi, Suriye, Balkan yarımadası), Gagavuzca ve Güney Kırım yer alır. Bizce, bu grubun en belirgin özelliği "ol-" filidir. Diğer gruplarda "ol-" fiili "bol-, pol-, pul-" şeklindedir. Grubun bir başka özelliği ise, Korş'un da dediği gibi, ünsüzden sonra "g" ünsüzünün düşmesidir, *kalgan* = *kalan* gibi. (Bu özellik daha sonra belirteceğimiz gibi Bulgar dilinde de mevcuttur). Söz konusu grubun dillerin ve diyalektlerin temeli, 11. yüzyılda Selçuklu döneminde, Aral ve Hazar bozkırlardan İran ve Küçük Asya'ya yayılan Oğuz-Türkmen (guzzi, uzı) tarafından konuşulan Eski Oğuz-Türkmen dillerine ve şivelerine dayanmaktadır.

Bu grupta yer alan bazı diller, bazı durumlarda diğer grupların dil özelliklerini de içermektedir. Dolayısıyla, Trans-Hazar Türkmenlerinin diyalektleri genel olarak bu gruba aittir, fakat ol-/bol- özelliğinden dolayı diğer gruplara da temas etmektedir. Kanglı-Kıpçak dilinin eski bir karışımı olması ihtimal dâhilindedir.

Dilin özeliğinden dolayı, bu grubu *ol- grubu* şeklinde adlandırmak daha doğru olacaktır. Radloff ve Korş tarafından bu şekilde adlandırılan bu grubun adlandırılmasını korumak kaydıyla ve günümüzde Güneybatı bölgesinde *ol- grubu*'nu konuşan halkların bulunmasından dolayı tarafımızdan *Güney grubu* tabiri eklenmekte ve ayrıca Türkmence⁸ kökenli dil olduğu tarafımızdan belirtilmektedir.

Güneybatı grubu dilini konuşan Türk boylarının coğrafi yerleşim dağılımı şu şekildedir: Harezmi (Hive) Cumhuriyeti, Buhara Cumhuriyeti, Afganistan, Türkistan bölgesi, Türkmenler (eski adı Trans-Hazar) bölgesi, Azerbaycan nüfusunun bir bölümü, Astrabad, Horasan ve Tersia'nın bazı bölgeleri, Ermenistan, Gürcistan Cumhuriyeti, Anadolu, Suriye'nin kuzeyi, Balkan yarımadası ve İstanbul, Besarabya, Kırım'ın güney sahili, Kumsek, Kuzey Kafkasya bozkırları, Astrahan dağları (burada da Türkmenler).

V

Korş'un *Kuzey grubu*, *Doğu grubu* ve *Karmaşık grup* olarak adlandırdığı 4. grup ile Radloff'un diğer üç grubu (*Doğu*, *Batı*, *Orta Asya*) örtüşmektedir. Fakat Radloff sonradan kendi sınıflandırmasında her ne kadar bazı değişiklikler yaptıysa da yine de her iki sınıflandırmanın bazı kısımlarında ciddi değişikliklerin yapılmasına ihtiyaç duyulmaktadır. Genel olarak, Radloff'un sınıflandırması kendisini kanıtlar görünmekle birlikte Korş'un sınıflandırması delil ve örnek eksikliğinden dolayı yetersizdir.

Korş'un *Doğu grubu*, Orhun (Yenisey yazıtları), Uygur, Çağatay ve Kuman ölü dilleri ve Karagas, tartışmalarla Koybal, Sagay ve Salar modern dillerini içermektedir. Korş'un bu grupta yer verdiği diller, Radloff'un değişiklik yapmadan önceki tasnifinde (Salar dışında) hemen her grupta yer alırdı, *Güney grubu*'nda Orhun (Yenisey yazıtları), *Doğu grubu*'nda Uygur, Karagas, Kaybal, Sagay, *Orta Asya grubu*'nda Çağatay ve *Batı grubu*'nda Kuman dilleridir. Radloff'un yayımlama fırsatı bulamadığı ancak el yazması olarak elimizde bulunan tasnifinde Moğol öncesi döneme ait, Doğu Türk dillerini

8 N. Berezin, Recherches sur les Dialectes Musulmans. I. Systeme des Dialectes Turcs, çalışmasında "Türkçe" adlandırmasını teklif etmiştir, bkz. s. 27; V. V. Radloff, Phonetik der Nördlichen Türksprachen, çalışmasında ise "Selçuklu" adlandırmasını teklif etmiştir.

Orhun (Yenisey yazıtları) ve Uygurca olarak iki grupta incelemiştir: *Kuzeydoğu* ve *Güneydoğu* grubu, ayrıca burada kelime başında $y = \zeta = s$ özellikleri taşıyan *Kuzeybatı grubu*'nu da eklemektedir.

Yenisey-Orhun yazıtlarının dili ile Uygur yazıtlarının dili arasında dil özellikleri bakımında yeterli derecede farklılıklar gösteren bulgular vermemektedir. Bundan dolayı biz de bu iki dili hemen ayırma eğiliminde değiliz, fakat bununla birlikte Yenisey-Orhun ve Uygur yazıtlarının dili arasındaki bazı farklılıkları da gözden kaçırmamalıyız. Diğer taraftan Radloff'un ilk tasnifinde yer alan Moğol öncesi Türk dillerinin sınıflandırması bölümü Radloff'un el yazması halinde kalan sınıflandırmasından daha karmaşıktır. Özellikle "Selçuklu şiirleri" yazılmadan önceki Oğuz dilinin izleri, modern Güneybatı (Radloff'ta güney, Korş'ta batı) dillerinde⁹ rastlanmaktadır. Fakat hiç bir şekilde doğrudan doğruya izlenemezler. Bu diller hakkındaki iddialar bazı dil özelliklerine rağmen doğrudan Yenisey-Orhun yazıtlarına bağlanamazlar.

Türk halklarının tarihi gelişimi, göçleri, kendi aralarında ve diğer halklarla temasları, dillerini de etkilemiştir. Bundan dolayı hiç bir zaman sınıflandırmanın kolaylığından, kısalığından veya basitliğinden söz edilemez. Burada Türk dillerinin sınıflandırılması, özelliklerinden ve grupların çeşitliliğinden dolayı, geniş olması gerekliliğini kabul etmemiz gerekir. Yapılacak olan sınıflandırmanın orijinalliğinden ancak bu durumda bahsedebiliriz.

Böylece tarafımızca düzenlenen sınıflandırmanın doğal olarak genişleyeceği ve yönünün de belirgin hâle geleceği hususunda lüzumlu bir adım daha atarak Korş'un sınıflandırmasındaki fonetik özelliklere ilave olarak bir fonetik özellik de biz eklemekteyiz. Bu özellik, kelime ortasında ve sonunda $d > t$, $z > s$ ve y değişimidir: *adak > ayak > atak*, *azak > ayak*, *kod > kot*, *kos > koy* gibi.

Sınıflandırmada, bu yeni fonetik özelliği ekleyerek önceden tarafımızca benimsenen *Güneybatı grubu*'nun istikrarını korumalıyız. Fakat Korş'un sınıflandırmasında yer alan *Doğu grubu*'nda birkaç değişiklik yapılmalı. Çünkü *Güneybatı grubu*, "y-yot" diyalektlerini içermektedir. Böylece Korş'un *Doğu grubu*'na d , z , t diyalektlerini ekliyoruz. Ancak y özelliklerini taşıyan ve aynı zamanda Radloff'un sınıflandırmasında da belirtildiği gibi Çağatay ve Kuman (ya da Kıpçak) dilleri diğer gruplara ait olmalarından dolayı bunları hâriç tutuyoruz.

Alt grup "d" diyalektleri: Tarafımızca hazırlanan ve Korş'un¹⁰ hazırladığı sınıflandırmada da olduğu gibi bazı dil özelliklerinden dolayı, ölü dillerden Yenisey-Orhun ve Uygur yazıtlarının dili, modern dillerinden Soyot ve Uranhay¹¹, (Korş'un çalışmasının önsözünde belirtilen, fakat çalışma içinde yer verilmeyen diller) Karakas ve Salar da yer almaktadır.

Alt grup "z" diyalektleri: Sarıg-Uygur (Korş tarafından belirlenmemiş), Kamasin, Koybal, Sagay, Kaç, Beltir, Şor, Kızıl, Kiyuritskiy¹² de yer almaktadır.

Alt grup "t" diyalektleri: Burada Radloff'un sınıflandırmasında yer almayan Yakutçayı dâhil etmekteyiz. Fakat her ne kadar Korş "Yakutça, bazı özelliklerden dolayı, Karagas diline yakındır, ancak Yakutça, Altayca ve Çuvaşça ile hiç ortak özelliğe sahip değildir." (bkz. s. 13); iddiasında bulunsa da yine de Yakutçayı *Karmaşık grubu*'nun alt gruplarında bulunan "b" maddesine yerleştirmişti. Böylece

9 Bkz. 11. yüzyılın yazarı Kâşgarlı Mahmud'un bir kaç sene önce İstanbul'da yayımlanan *Divânü Lugâti't Türk'te* Güneybatı şivelerinin taşıdığı görülmektedir: *baran = bargan* (C. I, s. 35); *deve = teve* (C. II, s. 154); *ben = men* (C. I, s. 284) gibi. W. Bang'ın Orhun-Yenisey yazıtları üzerine yaptığı yeni çalışması tarafımıza ulaşmamıştır.

10 Bilindiği gibi, "d" diyalektinin özeliğini taşıyan Uygurca el yazması metinler bulunmaktadır.

11 Bugün Güney Sibiryâ şivelerinde Tuva ağızları.

12 Bugün Güney Sibiryâ'daki şivelerden Hakas ağızları.

Korş'ta Yakut dili, Çuvaşça ile bu grubun içinde yan yana yer almaktadır. Bu nedenle Yakutça, Türk dilleri arasında en karışık ve özgün olan dillerden biridir.¹³ Radloff tarafından "nachtürkisch" olarak adlandırılan Yakut dili, Korş'un (gora-tia) terminolojisine göre, genel özelliklerinden dolayı *Doğu* ve *Kuzey grup*'ların sınırında yer almaktadır.

Orhun Yazıtları ve Yakutça hariç tutulduğunda tarafımdan yenilenen *Doğu grubu* Radloff'un ilk baskısındaki sınıflandırması ile büyük ölçüde eşleşmektedir. Bizce, kendine özgü dil özelliklerinden dolayı bu grup, diğer gruplardan ayrı, kendi içinde alt grupları olan "d" *diyalekti* şeklinde de adlandırılabilir. Türk dünyasının doğu, daha doğrusu kuzeydoğu bölgelerinin eski ve yeni dillerini içine alan bu grup *Kuzeydoğu grubu* ([güneybatı karşısında] veya dil kökeninden dolayı Uygurca¹⁴) olarak adlandırılabilir. Dilin "ol-/bol-" özelliğinden dolayı *Kuzeydoğu grubu* "bol-" diyalektine aittir.

Bu gruba ait ehemmiyetsiz sayıda Türk halkları esas olarak Sibiry'a'da (genellikle Lena ve Yenisey nehirlerinin yataklarında, kısmen Kuzey Altay dağlarının eteklerinde, Moğolistan'ın Uranhay bölgesi ve Batı Çin)¹⁵ yaşamaktadırlar.

VI

Ne Korş tarafından yapılan sınıflandırmanın fonetik özelliklerine göre ne de tarafımızdan yapılan eklemelere göre Altay, Teleüt, Çernevih Türkleri, Korş'un ve Radloff'un *Doğu grubu*'nun (bizce kuzeybatı) içinde yer alamaz. Korş, bu diyalektlerden bazılarını *Kuzey grubu*'na bazılarını ise *Karmaşık grubu*'nun alt gruplarına dâhil etmiştir.

Korş'un *Kuzey grubu*'nda yer alan diyalektler, yukarıda adı geçen diyalektler dışında, Radloff'un *Batı grubu* ile denktir. Tarafımızdan belirlenen dil özellikleri, *Güneybatı grubu*'nu zenginleştirmekte, *Kuzeybatı grubu*'ndaki diyalektleri ise azaltmaktadır. Tarafımızdan yapılan sınıflandırmada, Korş'un *Kuzey grubu*'nda ve Radloff'un *Batı grubu*'nda yer alan Altay ve Teleüt diyalektlerini, her iki akademisyenin terminolojisini kullanarak *Kuzeybatı grubu* adlandırmasını teklif etmekteyiz.

Bu grup, bir taraftan "y" (yot) grubunun diyalektleri (Güneybatı grubu gibi), diğer taraftan "bol-" grubunun diyalektlerini (Kuzeydoğu grubu gibi) ve aynı zamanda "u" (tau "dağ") ayırt edici özelliklerinden dolayı "tau" diyalekti olarak da adlandırılabilir. Bu grupta Altay, Teleüt, Kuman, Kara-Kırgız, Kumuk, Karaçay, Balkar, Tobol Tatarları, Baraba, Rusya'nın merkezinde bulunan Tatarlar, Meşerler, Başkurlar, Kırım Tatarları (güney kıyıları hariç), Karaimler (Osmanlılaşmış olanlar hariç), Nogaylar ve Kırgız Kazakları gibi modern şiveler yer alır.

Kuzeybatı grubu'nun dillerini ve şivelerini konuşan Türk halklarının yerleşim yerleri Altay bölgesi ile başlar, Batı Sibiry'a'dan geçer, içine Bozkır bölgesini alır, Tanrı Dağlarının batı bölgesinin bir bölümünü ve Pamir Dağlarının bir bölümünü, Buhara ve Hive sınırlarını, Ural sınırlarını, Volga bölgesini, Oka havzasını, Kuzey Kafkasya ve ona bağlı bozkırları kapsar ve Kırım'da sonlanır. Bunun

13 G. Nemet, Türk dilleri için iki grup oluşturmuştur: 1) Türkçede "s" grubu ve 2) Türkçede "yot" grubu. Yakutçayı ve Çuvaş dillerini "s" grubuna, kelime başında y>s değişimi barındıran dilleri ise ikinci gruba dâhil eder. Bkz. *Türkische Grammatik*, 1917, s. 7. Yakutça ve Çuvaş dillerinin arasında bazı ortak noktalar olmasına rağmen şimdilik bu iki dili aynı gruba almak bizce doğru değil. Çuvaş dili hakkındaki bilgiler için makalenin devamına bakınız.

14 V. V. Radloff, "Bericht über die Ausgabe des Sprachmaterials des Codex Cumanicus", makalesinde Kuzeydoğu grubu için aynı teklifte bulunmuştur. *Melages Asiaticques*, 9(2), s. 89.

15 Bkz. S. K. Patkanov'un "Sibirya nüfusunun aşiret bileşimini, yabancıların dilini ve klanlarını gösteren istatistiksel veriler" makalesinde, Radloff'un sınıflandırmasına Sibiry'a'da yaşayan Türkler ile ilgili bazı eklemeler ve düzeltmeler verilmiştir. (s. 55). Bu konu ile ilgili tarafımızdan yapılan çalışma Rusya Bilimler Akademisine sunulacaktır.

dışında Litvanya'daki küçük adalarda yer alan Karaim kolonilerinin (Troki, Lutsk, Galiç) yerleşim yerleri mevcuttur.

Kuzeybatı grubu'nun dillerini ve şivelerini konuşan modern Türk halklarının kökeni Eski Kıpçak (diğer bir deyişle Polovets veya Kuman) halklarına dayanmaktadır. Böylece bu grup Kıpçakça olarak adlandırılabilir.¹⁶ Kıpçak diline gelince, şunları söyleyebiliriz:

1. Korş tarafından Kumanca olarak adlandırılmıştır.
2. Kıpçak dilini *Doğu grubu*'na (bizce *Kuzeydoğu grubu*) dâhil etmiştir.
3. Kıpçak dili tarafımızdan Bang'ın sonuçlarına bakmaksızın¹⁷

Radloff'un izlerini takip ederek *Doğu grubu*'ndan çıkarılmış ve *Kuzeybatı grubu*'na dâhil edilmiştir. Ayrıca, Kıpçak dili hakkında, elimizde olan metinlerden yola çıkarak aynı zamanda şunları söyleyebiliriz, bu dil hem *tau diyalektinin* hem *tag diyalektinin* izlerini taşımaktadır.

Diğer gruplar ile karşılaştığımızda *Kuzeybatı grubu*'nun içerdiği dil ve şiveler sayıca fazla olduğundan dolayı daha çok alt grup ayırımına ihtiyaç duyar. Bu gruptaki şiveler arasında yakınlık vardır. Bir taraftan Altayca, Teleütçe, Kara-Kırgızca (tuu-too şivesi) arasında, diğer bir taraftan Kumukca, Karaçayca, Balkarca, Karaim¹⁸ ve Tatarca arasında, bununla birlikte bir de Kırgız-Kazak ve Nogayca arasında yakınlık mevcuttur. Bize göre Kırgız-Kazak ve Nogayca *Moğol sonrası* grup; Altayca, Teleütçe, Kara-Kırgızca, Kumukça, Karaçayca, Balkarca, Karaimce *Moğol öncesi* grup olarak adlandırılmalıdır.

VII

Eğer Kıpçak (Kuman) dili *tau diyalekti* içinde, yani *Kuzeybatı grubu*'nda yer alacaksa o zaman *tag diyalekti* ne *Kuzeydoğu grubu*'na ne de *Güneybatı grubu*'na dâhil edilebilir. Çünkü bu gruba ait en önemli dil özelliklerinden “adak, atak, azak” kelimeleri, Kıpçakça “ayak” şeklinde, “kalgan” kelimesi de “kalan” şeklinde geçmektedir. Tarafımızca yapılan sınıflandırmada, Korş'un *Doğu grubu*'ndan (bizce *Kuzeydoğu grubu*) çıkarılan Çağatay dili, genel olarak tespit ettiğimiz dil özelliklerinden dolayı ne *Güneybatı grubu*'na ne de *Kuzeybatı grubu*'na dâhil edilebilir.

Yine Türk dillerine ve şivelerine ait dördüncü bir grup bulunmaktadır. Bu grup “y” özelliğinden dolayı *Kuzeybatı* ve *Güneydoğu* gruplarına bağlı, “bol-/ol-” ve “kalgan-kalan” özelliğinden dolayı *Kuzeydoğu* ve *Kuzeybatı* gruplarına bağlı, “tag-tay” özelliğinden dolayı ise *Kuzeydoğu* ve *Güneybatı* gruplarına bağlıdır. Bu grup¹⁹ başka bir deyişle, diğer üç grubun arasında bulunmaktadır. Söz konusu grup tarafımızdan yapılan bazı ilaveler ile Korş'un *Karmaşık grubu* ve Radloff'un *Orta-Asya grubu* ile eşleşmektedir.

16 V. V. Radloff, “Bericht über die Ausgabe des Sprachmaterials des Codex Cumanicus”, makalesinde de aynı teklifte bulunmuştur. *Melages Asiaticques*, 9(2), s. 89; Berezin, *Recherches sur les Dialectes Musulmans. I. Systeme des Dialectes Turcs*'de “Kıpçak grubu” şeklinde adlandırmıştır. (s. 27)

17 W. Bang, I. Marquart, “Osttürkische Dialektstudien”, *Abhandlungen der K. Gesellschaft der Wissenschaften zu Göttingen. Phil.-hist. Klasse. Neue Folge*, 13(1), Berlin, 1921; V. V. Bartold tarafından gözden geçirilmiş şekli: 7. kitapta *Rus Tarihi Dergisi*, 1921, s. 138.

18 Bkz. J. Grzegorzewski, *Ein Türk-Tatarischer Dialekt in Galizien*, Wien 1903; a. mlf. “Caraimica. Język Łach-Karaitów”, *Rocznik Orientalistyczny*, 1/2, s. 252–296.

19 Berezin bu grubu “Çağatay veya doğu” grubu şeklinde adlandırmıştır. (s. 26) Bu gruba ait diller Batı Avrupa'da “Doğu Türkçesi” şeklinde adlandırılır.

Bu grubun dil özelliklerini daha iyi ayırt edebilmek için, aynı zamanda *tag diyalekti*'nin Kıpçak dilinin içinde, yani Tarançin şivesinin yanında yer alamayacağını gösterebilmek maksadıyla Korş'un fonetik özelliklerini çoğaltacağız. Böylece kelime sonunda *g > y* ünsüzünün değişimi (*tag-tay*), çok heceli kelimelerde “g” ünsüzünün düşmesi (kalgan-kalan) özellikleri dışında, “g”nin bir özelliği daha tespit edilmiştir ki bu özellik, kelime sonunda “g”nin kalın ünlülerle kullanılmasıdır. Tabii ki bu özellik, Korş'un tespit ettiği “g”nin diğer iki özelliğinden farklıdır. Biz “sarığ-sarı”, “atlıg-atlı” gibi kelimelerdeki “-ıg/-ıg” şekillerinden bahsediyoruz.²⁰ *Kuzeydoğu grubu*'nda, “g” ünsüzünün “ıg” şeklindeki kullanımına devam edilmektedir. Ancak “g” ünsüzü *Kuzeybatı* ve *Güneybatı* gruplarında kullanımdan düşmüştür. Tarafımızdan oluşturulan grupta “g” ünsüzü ya korunmakta ya da *g>k* değişimine uğramaktadır: “sarığ>sarık”, “serig>serik”, “atlık” gibi. Kıpçak dilinin *tag* ve *tay* diyalektleri dil özelliğinden dolayı Çağatay diliyle aynı grupta olmamalıdır. Çağatay diyalekti, Radloff'un sınıflandırmasında *Orta Asya grubu*'nda; V. Bang'ın sınıflandırmasında ise *Doğu grubu*'nda yer almaktadır.

Böylece bizim dördüncü grubumuzda tartışmasız şu diller yer alacaktır: Çağatay dili, Çin'deki bütün Türk şiveleri veya “Sardunya” şivesi adıyla anılan Doğu Türkistan'ın şiveleri (Sarıg-Uygur ve Salar şiveleri dışında), Batı Türkistan'ın “Sardunya” şiveleri (Hive-Sart şivesi dışında) ve Fergana, Taşkent ve Semerkant bölgelerinin Özbek şiveleri yer almaktadır. Aynı zamanda, hakkında bazı bilgilere sahip olduğumuz Buhara şiveleri de bulunmaktadır.

Çulm şivesi, Çernevoy bölgesinde bulunan Abin ve Tomsk'ta²¹ tespit ettiğimiz dil özelliklerinden dolayı *Kuzeydoğu grubu* içinde dördüncü grubun ortasında “y” şivesinde bulunmalı.

Terminolojinin uyumlu olması bakımından söz konusu grubu dilin ana özelliğinden dolayı *Güneydoğu grubu* olarak adlandırıyoruz. Grubun ana özelliğinden dolayı *taglık diyalekti*'ni, dil kökeni bakımından ki bu dilin kökeni hakkında herhangi bir bilgi bulunmamaktadır (belki Karluk?), Çağatayca olarak adlandırıyoruz. Sonra onu iki alt gruba ayırıyoruz:

1) *Çağatayca alt grubu*,

2) *Çulm, Abin ve Çernevoy şivesi*.

Güneydoğu grubu'nun varlığını, daha sonra onun iki farklı gruba ayrılacağını tahmin ederek şimdilik kabul ediyoruz.

Çağatayca grubu'nda mevcut olan diller ve şivelerini konuşan modern Türk nüfusu, Türkistan'ın doğusu ve batısında (Hive hariç)²², Trans-Hazar (Türkmen) bölgesinde (Avgan Özbeklerinin şiveleri tarafından bilinmiyor) ve kısmen Tomsk eyaletinde yaşamaktadır.

VIII

Modern Harezim Cumhuriyetinin (Eski Hive Hanlığı) Hive-Özbek ve Hive-Sart şiveleri ve Kıpçak dilinin şivelerinde tespit edilen “tag” çeşitliliği ve özellikleri bizi Radloff'un sınıflandırmasında tek bir

20 Bkz. N. F. Катанов, “Опыт исследования урянхайского языка с указанием главнейших родственных отношений его к другим языкам тюркского корня”, çalışmada s. 88-91, 189-192 ve 3. ile 4. numaralı şema.

21 Bkz. Malov'un, 1909-1911 yılları arasında Doğu ve Orta Asya Araştırmaları Komitesi adına Batı ve Orta Çin'de yaşayan Sarı Uygur, Salar, Lobnor kıyası Türkleri hakkında yaptığı çalışmalar.

22 Bkz. Hiveli Abdülğazi Han (17. yy)'ın şiirleri. Şiirler Çağatayca değil, Özbek ile Çağatayca karışımı.

grupta yer alan *Orta Asya grubu*'nu iki gruba ayırmaya teşvik etmektedir. Böylece bu grupta az önce incelediğimiz grup, dördüncü grup ve az sonra inceleyeceğimiz beşinci grup yer alacaktır.

Beşinci grubun dil özellikleri ile dördüncü grubun dil özellikleri arasındaki fark, şu özelliklere göre ayrılır: “ıg”/“ık” özelliğinden dolayı beşinci grup, dördüncü grup gibi Kuzeydoğu grubuna değil, Kuzeybatı ve Güneybatı gruplarına yaklaşmaktadır. Bunun dışında, Hive-Özbek ve Hive-Sart şiveleri, özellikle *Güneybatı grubu*'nun önemli bazı dil özelliklerini taşımaktadır. Bu durum Hive Sartlarının ve Özbeklerin Türkmenler ile olan komşuluklarıyla açıklanabilir.

Beşinci grup için hem halk olarak hem dünya ülkelerinin arasındaki konumundan hem de dilin fonetik özelliklerinden dolayı, özel bir adlandırma bulmak zordur. Biz, şu adlandırmalar üzerine durmaktayız: *Orta grubu*, *Kıpçak-Türkmen grubu* veya *Taglı grubu*.

IX

Yakut dilini hiç çekinmeden *Kuzeydoğu grubu*'nda (t alt grubu) değerlendirseydik, işte o zaman Çuvaş dili için ayrı ve yeni bir grubu, yani altıncı grubu oluşturabilirdik. Böylece sınıflandırmamıza yeni bir fonetik özellik daha ekleyebilirdik. Çuvaş dilinin dört özelliğinden birincisini alıp diğer Türk dilleri ile karşılaştırdıktan sonra Moğol dil ailesi ile aynı özellikler taşıdığını görmekteyiz.

Bu özelliğinden dolayı bütün Türk dilleri ve diyalektlerinin iki eşit olmayan gruba ayrıldığını görmekteyiz: “z” (tokuz) ve “r” (tahar “dokuz”) dilleri. Birinci grup daha önce işlediğimiz bütün beş grubu kapsayacaktır. İkinci grupta Çuvaş dili ve Çuvaşçanın eski dili, yani Bulgarca yer alacaktır.²³ Bu grubu, biz altıncı grup, yani *Bulgar dili grubu* olarak adlandırılmasını teklif ediyoruz. *Bulgar dili grubu*'ndaki “r” ünsüzünün özelliği ile *Kuzeydoğu grubu*'nun alt grubundaki “z” ünsüzünün özelliği ve diğer gruplardaki “y” ünsüzünün özelliği (ura-azak-ayak) birbiriyle eşleşmektedir. Böylece bu iki özelliğinden dolayı *Bulgar dili grubu* diğer beş gruptan görünür bir şekilde ayrılmaktadır. Başka dil özelliklerinden dolayı *Bulgar dili grubu* diğer gruplarla yakınlaşmaktadır: “ol-bol” dil özelliğinden dolayı “bol-(pul) dillerine, “tag-tau” dil özelliğinden dolayı “tau” (tu) “dağ”) dillerine, “ıg-ı” dil özelliğinden dolayı “ı” dillerine, “kalgan-kalan” özelliğinden dolayı “kalan” dillerine yakınlaşmaktadır.

X

Radloff'un sınıflandırması, bizim sınıflandırmamız gibi sadece fonetik özelliklere dayanmaktadır. Korş tarafından belirlenen “şimdiki zaman” morfolojik özelliği, bize göre yeterince açık ve geliştirilmiş değildir. Türk dilleri sınıflandırmasının devamında, fonetik özelliklerine göre iki özellik daha eklenebilir:

1. Kelime başında “y-c” uyumu,
2. Birinci heceden sonra “o-a” ve “ö-e” ünlüleri ile dudak ünsüzlerin uyumu.

23 Z. Gombocz, *Die Bulgarisch-Türkischen Lehnwörter in der Ungarischen Sprache*, Helsinki 1919, s. 188.

Türk dillerin en basit sınıflandırma şeması şu şekilde olabilir:

1	Tahar grubu		Tokuz (dokuz) grubu			
2	Ura grubu	Adak grubu	Ayak grubu			
3	Bol (pol, pul, bul) grubu				Ol grubu	
4	Tau (tu) grubu	Tag grubu	Tay grubu			Tag (dag) grubu
5	I grubu	Ig grubu	I grubu			Ik(ıg) grubu I grubu
6	Kalan (yulna)	Kalgan grubu				Kalan grubu
	I. r grubu Bulgarca	II. d grubu Uygurca [kuzeydoğu]	III. grubu Tau Kıpçakça [kuzeybatı]	IV. grubu Tag-lık Çağatay [güneydoğu]	V. grubu Tag-lı Kıpçak- Türkmençe (merkez)	VI. grubu Ol Türkmençe [güneybatı]